

Cent anys de rondalles mallorquines

Revista CDL núm. 3, pàgs. 2-5 A. Ordinas/M. Albertí

"Jo us dic que les rondalles d'Alcover, delicioses d'intrascendència, són de les coses més serioses que poden haver estat mai escrites en qualsevol llengua" Josep Pla

Tal i com comencen les rondalles podem dir: Això era un jove manacorí nascut el 2 de febrer de 1862 a Santa Cirga, possessió del terme de Manacor. Amb el temps aquest jove esdevendria una persona adulta tan compromesa amb la cultura i la llengua del seu poble, com amb l'església catòlica.

De molt jove s'interessà per la literatura i per la llengua, col·laborà en les revistes de l'època com l'Ignorància i el 1881 i 1882 obtingué els seus primers premis literaris.

Era un clergue camperol, de caràcter entusiasta i bel·licós, que, portat per una intensa afecció a la literatura popular, es va dedicar a recollir de boca dels pagesos les cançons i rondalles populars que en aquell temps encara conservaven una gran vitalitat; així, com a folklorista i lingüista publicà les Contarelles (1885 i 1915), l'Aplec de Rondaies Mallorquines (1896-1931) amb el pseudònim de Jordi des Racó i el Diccionari Català, Valencià Balear (1926-1962). Conseqüència d'aquesta tasca d'arreglar informació de les fonts orals aparegueren un gran nombre de mots arcaics i dialectals, que, segons les constatacions de Mossèn Alcover no es trobaven a cap diccionari. Això li donà la idea de fer-ne un d'amplíssim, on apareguessin tots els mots de les terres de parla catalana i que fos a l'hora diacrònic i sincrònic, és a dir, que abastàs la llengua antiga, moderna, comuna, dialectal, col·loquial i literària de tots els dominis catalano parlants; així, l'any 1901, Alcover, amb la famosa Lletra de Convit, convidà tothom a participar en aquesta tasca que, finalment, i no sense penes i treballs, donà com a fruit l'esmentat diccionari que hagué de ser imprès de manera interrompuda, els dos primers volums entre el 1926 i 1935; i els altres vuit durant tretze anys, entre 1949 i 1962. A causa d'aquesta dilatació en el temps Mossèn Alcover no pogué veure acabada la seva feina i l'encomenà a un deixeble seu, Francesc de Borja Moll el qual la finalitzà.

La complexitat de l'empresa del diccionari coincidí amb un moment en què la societat catalanoparlant es trobava força sensibilitzada per les qüestions lingüístiques, la qual cosa donà impuls a la iniciativa d'Alcover de celebrar el 1r Congrés Internacional de Llengua Catalana el 1906. El Congrés reuní lingüistes estrangers que aportaren directrius a to amb la romanística moderna; se celebrà no per resoldre, sinó per promoure estudis profunds i complets. Una de les conseqüències immediates va ser la creació, el 1911, a instàncies de Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans i Mossèn Alcover en fou nomenat president.

El seu caràcter intolerant i caparrut es manifestà en les polèmiques que mantingué tant de caire lingüístic com religiós en publicacions diverses.

En el vessant religiós, i, malgrat el seu integrisme, ocupà els càrrecs de provisor i vicari general de la diòcesi i canonge magistral de la Seu de Mallorca, de la qual fou nomenat degà el 1921.

Enguany celebrem el centenari de la 1a edició de l'Aplec de Rondaies Mallorquines. Amb aquest aplec, Mossèn Alcover ens ha llegat un tresor de cultura popular. Les rondalles, com ha dit Gabriel Janer Manila, són un pou d'antiga ciència que permet indagar en la vella cultura del poble, en el concepte que n'ha tengut del món la gent d'aquesta terra, un llibre obert a la investigació i la recerca.

Però, què és una rondalla? Josep A. Grimalt diu: " Una rondalla és una narració anònima , transmesa oralment, en prosa, de fets que es presenten com a imaginaris". Per tant, les rondalles són narracions populars que reflecteixen un univers màgic, històries amb uns arguments de tipus universal, és a dir, que es troben repetits en altres cultures.

L'Aplec inclou rondalles d'animals, meravelloses, realistes, novel·lesques, sobre gegants, anecdòtiques, basades en supersticions o en fórmules màgiques; a més d'això, hi ha textos que no són pròpiament rondalles, sinó que són llegendes, com aquells que fan referència a fets o personatges històrics com el rei En Jaume o Sant Vicenç Ferrer, aquells que expliquen l'origen d'un topònim o d'un accident geogràfic i altres de caràcter religiós.

Quant als protagonistes, cal distingir els de les llegendes que solen ser personatges individuals, dels de les rondalles que són models genèrics. En aquest darrer grup es contraposen els humans i els fantàstics. Pel que fa als primers, es caracteritzen majorment per ser treballadors de classe més bé humil; carboners, pastors, pescadors, pagesos, sabaters, ferrers. També trobam nins i nines innocents i portadors d'un gran enginy, jais i jaies i, com no, prínceps i princeses entre d'altres. D'entre els fantàstics, destaquen: fades, bruixes, gegants i gegantes, dracs, serps...

L'edat dels protagonistes pot ésser diversa, encara que les rondalles meravelloses l'heroi protagonista sol ser un jovenet que ha de superar tota una sèrie de proves i entrebancs, tot sol o amb l'ajuda d'altres éssers "reals" o imaginaris que li faciliten objectes de caràcter màgic, que l'ajudaran a resoldre el conflicte que se li ha presentat. Aquest llarg camí que ha de seguir és com una mena de viatge iniciàtic cap a la seva maduresa. L'heroi s'ha de enfrontar a un seguit de problemes; haurà de prendre decisions, i quan acabi aquest llarg viatge haurà deixat de ser un nin- adolescent per ser un adult, sovint la rondalla acaba amb el matrimoni del protagonista i el reconeixement del seu esforç i constància.

Entre els personatges fantàstics destaquen per la seva recurrència, els dimonis i gegants. Els primers són presents no només en les rondalles, sinó també en la nostra cultura popular (festes majors, narracions, refranys i dites populars). El dimoni de les rondalles encara que personifica el mal enfront del bé no és una figura sinistra sinó un ésser grotesc, caricaturesc, que pot ésser enganat. És presentat com un monstre lleig pelut, de color vermell o verd i amb banyes i cua, i uns dels seus atributs és la força que brandeix com si fos un bastó de comandament.

La funció del dimoni és arreplegar ànimes i dur-les a l'infern per a la qual cosa temptarà, provocarà malentesos i, fins i tot, pactarà amb les seves víctimes, encara que sempre en surt esculat. Pel que fa als gegants i gegantes, aquests poden tenir característiques humanes, llevat de la seva extraordinària alçada. N'hi ha de bons i de dolents, el seu tret més característic és la fam desmesurada.

Quant a l'ambientació, les rondalles reflecteixen una societat rural pre-turística que guarda memòria d'un passat més o menys llunyà, denoten la dualitat social rics i pobres, la prepotència dels aristòcrates, recorda eines i oficis que s'han perdut o que es troben en vies d'extinció (carboners, per exemple), i apareix la figura del bandoler, de l'esclau mort de fam, també hi trobam problemes de salut i els remeis que s'hi aplicaven (com per exemple les herbes de Sant Joan), sistemes d'higiene, aspectes botànics amb descripció de plantes, la importància de la religió catòlica, el sentit patriarcal de la nostra societat, el paper secundari de la dona, les pors de les classes baixes. També són mostra de la fam que periòdicament assolava Mallorca; per tant la fam i les seves conseqüències (epidèmies, gran mortantat, emigracions) seran una característica recurrent de les rondalles. La importància del menjar, quan n'hi ha, és una característica més que marca les diferències de classe social, el menjar dels pobres (mongetes, faves, figues seques, herbes en general) contrasta amb el menjar dels rics on sí trobam carn (capons i gallines, porcelles rostides, sobrassades, botifarrons, etc). Del menjar, Mn Alcover en fa una descripció acurada que converteix l'Aplec de Rondaies en un autèntic recull de la cuina tradicional de l'illa. Aquest detallisme gastronòmic sembla ser conseqüència del tarannà de Mn. Alcover, un home que no anava de taules magres.

Pel que fa als espais geogràfics, la localització sol ésser imprecisa i el mateix passa amb el temps. Aquest tret és un dels que permet distingir les rondalles de les llegendes, les primeres són presentades com a relats fantàstics (la mateixa fórmula introductòria ja ho indica: Això era i no era), les segones com a reals. Els espais de les rondalles són llocs comuns: pous, coves fosques i fondes que duen a l'infern, castells, avencs, cases, esglésies, però sense concretar o amb una concreció mínima, a diferència de les llegendes (algunes de les quals com ja hem dit formen part

de l'Aplec), que tenen una situació i datació més concreta. La localització temporal de les rondalles és, en canvi, imprecisa, no apareixen dates concretes, com a molt podem distingir èpoques de l'any sempre lligades amb la natura (el moment de sembra, per exemple).

Un altre aspecte que cal destacar de les rondalles és l'extraordinària riquesa del llenguatge que hi apareix. Mn Alcover era un gran narrador; a més, un gran narrador oral, és a dir, un magnífic contador de rondalles i, per tant, a l'hora de posar-les per escrit hi vessava la seva pròpia parla pagesa, combinada amb els coneixements del filòleg que preparava la ingent tasca del diccionari. A l'article Com he fet mon Aplec de Rondalles Mallorquines, exposa la motivació, d'arrel romàntica, que el va empènyer a recopilar les rondalles, el criteri i les normes amb què va fer la replega, els elogis i les censures que va rebre l'Aplec i el mètode de feina que seguia; feia contar la rondalla a una persona que la sabés per tradició oral i en prenia nota en una llibreta. A partir d'aquestes notes, que coneixem gràcies a la conservació de les seves llibretes, i aprofitant, de vegades, les diferents versions que n'havia replegat, Alcover construïa els relats definitius. Mn. Alcover, per tant, no és el creador de les rondalles mallorquines sinó un recopilador, però també un reelaborador. Preocupat per la netedat moral de les rondalles, evitava o dissimulava, tant com li era possible, els elements que fessin referència explícita a qüestions sexuals i no arreplegava les que considerava més verdes.

La majoria d'aquestes notes són molt esquemàtiques i es refereixen als personatges i a la trama argumental. En alguns casos, però, la primera redacció ja és prou elaborada. En qualsevol cas, en el llenguatge de les rondalles hi ha una bona part d'aportació personal d'Alcover. Ell elaborà literàriament les notes que havia pres en un llenguatge molt ric, festiu, abundós de repeticions i de sinònims, d'onomatopeies i comparacions., hiperbòlic i grotesc. Mn Alcover recull les rondalles perquè tem que pugui rompre's la cadena de transmissió de generació en generació que les havia mantingudes vives fins aleshores, però també hi ha present un esforç per preservar un extraordinari cabal lèxic, que ell coneix molt bé per la seva condició de pagès i de filòleg. Per això, farceix les rondalles de dites i de refranys, de descripcions precises i detallades i d'aquesta manera ajuda a fixar un "estil rondallístic", una manera de narrar les rondalles que ja és present en les cartes de joventut que adreça a la seva família.

Aquest estil rondallístic ha tengut continuadors com, per exemple, Pere Morey que publicà Rondalles pels qui les saben totes (1979) i Rondalles pels qui els agraden blanques (1987) on barreja els elements tradicionals de la rondalla amb elements totalment nous de ciència-ficció o els problemes de la Mallorca contemporània.

Hem anat comentant els diferents aspectes de les rondalles de Mn Alcover, haureu vist que la lectura de les rondalles planteja múltiples possibilitats. No hem de caure en l'error de pensar que les rondalles eren destinades només a un públic infantil; els adults, per poc predisposats que estiguem, podem deixar-nos aglpir per aquest món fresc i màgic que ens proposen, però les rondalles a part de ser una lectura plaent per a totes les edats, tenen importants aplicacions didàctiques, des de la comparació de les nostres rondalles mallorquines amb els contes d'arreu del món, on trobarem personatges com els nostres Joanets i Catalinetes, només que es diran Hansel i Gretel, per exemple, a la realització d'estudis més especialitzats agafant com a objecte d'estudi un element concret. Així ho va fer Gaspar Valero amb els seus itineraris de rutes de rondalles. Altres possibilitats van des de : l'estudi de la cuina mallorquina a través de les rondalles; l'estudi dels valors morals (contraposició del bé i del mal); influència de l'església catòlica en la manera de ser del poble, l'estudi d'eines i oficis desapareguts o a punt de ser-ho, fins a l'estudi lingüístic i literari d'una rondalla en concret. Com es pot veure les possibilitats són moltes tot és qüestió de posar-hi entusiasme, qualitat que no mancava a qui devem aquest aplec

Bibliografia

- JANER MANILA, G. La funció educativa dels contes populars. Randa, núm 10, pàgs 169-175
- ALCOVER SUREDA, A. Com he fet mon Aplec de Rondalles Mallorquines. Randa, núm 14, pàgs 121-137.
- GRIMALT, J. La catalogació de les rondalles de mossèn Alcover com introducció a llur estudi. Randa núm 7, pàgs 5-30.
- GUISCAFRE, J. Rondalles mallorquines. Enciclopèdia Mallorca, vol 14, pàgs 370-374.
- D.D.A.A. Homenatge a Mossèn Alcover. <Iluc, núm 705
- D.D.A.A. 100 anys de Rondalles Mallorquines. Pissarra, núm 13.